

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 24, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 11.02.2021

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 01.03.2021

Sayfa / Page: 33-50

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Dr. Gökcan ÇELİK

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Dil
Hazırlık Bölümü

gokcan.celik@manas.edu.kg

Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü

layli.ukubaeva@manas.edu.kg

KIRGIZİSTAN'DA AYTMATOVŞİNASLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE AYTMATOV ÜZERİNE YAPILAN İLK ÇALIŞMALAR (1956-1980)*

Öz

Atalarının, halkının ve toprağının ruhunu en gerçekçi haliyle eserlerine aksettirebilmiş, Orta Asya bozkırlarından tüm dünyaya uzanabilmiş söz bilgisi Aytmatov, bıraktığı edebî mirasla tarihteki yerini almış büyük bir sanatçıdır. Öyle ki eserleri pek çok dile çevrilmiş ve çevrildiği hemen hemen her dilin literatüründe bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Dolayısıyla edebiyat dünyasında boy gösterdiği ilk günden itibaren sembolik bir dil kullanmayı yeğleyen Aytmatov'un tanınmasında, anlaşılmasında ve benimsenmesinde üzerinde çalışmalar yapan edebiyatçı/araştırmacı ve eleştirmenlerin rolü oldukça büyüktür. Bu çalışmada, Kırgızistan'da bir bilim kürsüsü olarak okutulan 'Aytmatov taanuu' (Aytmatovşinaslık) hakkında bilgi verilerek bu bilim kürsüsünün temellerini oluşturan Kırgızistan'daki ilk çalışmalar araştırmacılarıyla birlikte değerlendirilecek ve 1980'li yıllara kadar Aytmatov fenomeninin gün be gün gelişimi ortaya konacaktır.

* Bu yazı, 2020 yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılan ve danışmanlığını Prof. Dr. Layli Ükübayeva'nın yaptığı "Cengiz Aytmatov'un Eserleri Üzerinde Çalışan Kırgız ve Türk Araştırmacıların Çalışmaları: Tarihi Karşılaştırma Analizi" adındaki doktora tezinden oluşturulmuştur.

Anahtar kelimeler: Cengiz Aytmatov, Kırgız edebiyatı, Sovyet edebiyatı, eleştiri, fenomen

THE EMERGENCE OF AYTMATOV RESEARCH IN KYRGYZSTAN AND FIRST STUDIES ON CHINGIZ AITMATOV (1956-1980)

Abstract

Aytmatov, the word sage who was able to bring the spirit of his ancestors, people and land to his works in his most realistic form and reached from the steppes of Central Asia to the whole world, is a great artist who has taken his place in history with his literary heritage. So much so that his works have been translated into many languages and have been the subject of scientific studies in the literature of almost every language in which he has been translated. Therefore, the role of literaries/researchers and critics working on the recognition, understanding and adopting of Aytmatov, who prefers to use symbolic language from the first day he appeared in the literary world, is quite large. In this study, information will be given about the science of 'Aytmatov taanuu' (Aytmatovşinas) which is taught as a science court in Kyrgyzstan, the first studies in Kyrgyzstan, which form the foundations of this science court, will be evaluated together with their researchers and the day-to-day development of the Aytmatov phenomenon will be revealed until the 1980s.

Key words: Chingiz Aitmatov, Kyrgyz literature, Soviet literature, criticism, phenomenon

Giriş

Kırgızlar için XIX. ve XX. yüzyıllar hemen her alanda önemli değişimlerin yaşandığı önemli süreçlerdir. Bu süreçler içerisinde siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda dönüm noktaları meydana getiren olaylar yaşanmıştır (Güngör, 2018: 33-34). Hiç şüphesiz bu dönüm noktalarının en önemlisi 1917 Ekim Devrimi'dir.

Orta Asya'nın en kadim halklarından biri olan Kırgızların 1917 Ekim Devriminden sonra yazılı edebiyata geçiş yaptıkları bilinen bir gerçektir. Daha önceleri göçebe yaşam tarzına bağlı olarak sözlü edebiyatta önemli ürünler veren Kırgızların dünya edebiyatına en büyük miraslarından biri Manas Destanı'dır. Bununla birlikte Kırgız adının dünyaya duyurulmasında ise en büyük pay Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'undur.

Psikanalist metodu Kırgız edebiyatına sokarak sosyalist edebiyatta da trajedinin olabileceğini kanıtlamış olan Cengiz Aytmatov, hümanizme armağan edilmiş eserleri ve felsefi düşünceleriyle XX. ve XXI. yüzyılın önemli yazarlarından biri olarak tarihteki yerini almıştır. Elbette bunda geçmişten bugüne Aytmatov üzerine çalışmalar yapan, eserlerini inceleyerek çeşitli değerlendirmelerde bulunan akademisyen/edebiyatçı/eleştirmenlerin ve araştırmacıların da rolü büyüktür (Çelik, 2020: 292).

Bilindiği gibi, eleştiri yaşamdan kopuk bir düşünsel etkinlik değildir, İpşiroğlu'nun da belirttiği gibi (1998: 27) bir iç gereksinim sonucu ortaya çıkan ve daha bilinçli daha yoğun yaşamamızı sağlayan temel bir davranıştır. Eleştirinin bel kemiği anlamaktır, anlamak ve o olguyu çeşitli açılardan

görüp değerlendirmek, sonrasında da karanlıkta kalan yerleri ortaya çıkarıp aydınlığa kavuşmasını sağlamaktır. Kısacası, “Eleştirinin görevi, yapıtın bir yorumunu vermek değil, onun sessizliklerini konuşmaktır.” diyen Terry Eagleton’ın da sözüne istinaden, yaşadığı dönemin şartları nedeniyle sembolik bir dil kullanmak zorunda kalan Aytmatov’un anlaşılmasında bu araştırmacılar büyük bir öneme sahiptir.

1952 yılında gazete dağıtan küçük bir Japon çocuğun savaşa ve barışa olan bakış açısını anlattığı *Gezitçi Dzuyo* (Gazeteci Dzuyo) hikâyesiyle edebiyat sahasında boy gösteren Aytmatov üzerine Kırgızistan’daki ilk çalışmalar 50’li yılların sonunda başlar ve 60’lı ve 70’li yıllarda Aytmatov’un tanınmasına paralel olarak hız kazanır. Aytmatov’un ortaya koyduğu her eseriyle yıldızının parlaması nitekim üzerinde daha çok bilimsel araştırma yapılmasına zemin hazırlar.

1963 yılında *Povesti Gor İ Stepey* (Dağlardan ve Steplerden Masallar) adlı öykü koleksiyonuyla Lenin ödülünü alan ve bu ödül ile Sovyet rejimi altında ‘demirden bir kalkan’ (Asanaliyev, 2013: 58) giyindiğini belirten Aytmatov, 80’li yıllarda verdiği eserlerle de yazarlık yolunda emin adımlarla ilerler. Öte taraftan estetik dünyası, felsefi düşünceleri ve kurgu teknikleri üzerine yapılan nicelikli ve nitelikli incelemelerin sayısı daha da artar. Öyle ki Kırgızistan’daki pek çok üniversitede ‘Aytmatov’u anlamak, bilmek’ anlamında *Aytmatov taanuu* adında bilim kürsüleri açılır, hakkında yazılan fundamental eserler bastırılır hatta Aytmatov dünyasıyla ilgili üç ciltlik Aytmatov ansiklopedisi hazırlanır.

Günümüzde de mevcudiyetine devam eden Aytmatov taanuu ilimini ‘Aytmatovşinaslık’ olarak Türkçeye çevirmek mümkündür. Zira *şinas* sözcüğü (شناس) sıf. (Fars. şināhten “tanımak”tan şinās) sonuna geldiği kelimelere “bilen, tanıyan, anlayan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapmaktadır. Örneğin; *Târih-şinas*: Târihten anlayan, târihçi, *Mûsikî-şinas*: Mûsikîyi bilen, mûsikîyle uğraşan kimse demektir.¹ Bu bağlamdan hareketle çalışma boyunca ‘Aytmatov taanuu’ (Айтматов таануу) olarak tanımlanan bilim kürsüsünü *Aytmatovşinaslık* (Aytmatov’u tanımak, bilmek anlamında) olarak kullanmak yerinde olacaktır.

Bu çalışmanın amacı, işte bu Aytmatovşinaslık kürsüsünün temellerini oluşturan Kırgızistan’daki ilk çalışmaları değerlendirmeye almak ve 1980’li yıllara kadar Aytmatov fenomeninin gün be gün gelişimini ortaya koymaktır. 1980’li yıllar Kırgızistan’da Aytmatov araştırmalarının ikinci etabı olarak kabul edildiğinden çalışmanın araştırma evreni Aytmatov’un edebiyat sahnesine ilk çıktığı 50’li yıllardan 80’li yıllara kadar olan bölümü kapsamaktadır, ancak bu zaman aralığındaki araştırmaların çokluğu da bizi belli başlı isimler ve çalışmaları üzerinde değerlendirme yapmaya zorlamıştır.

Çalışmanın beklenen en büyük yararı ilk kez 1965 yılında Şerif Hulusi tarafından Türkçeye aktarılan *Camila* (Cemile) ile² başlayan Aytmatov-Türk edebiyatı ilişkisini daha da derinleştirmesi ve Türkiye’de var olan Aytmatov araştırmalarının tarihsel açıdan derinlik kazanmasına katkı sağlamasıdır. Çalışmanın bir diğer faydası da Aytmatov üzerine araştırma yapan diğer akademisyenlerin yaklaşık yetmiş yıl Sovyet yönetimi altında yaşayan ve toplumcu gerçekçilik

¹[http://www.lugatim.com/s/%C5%9Finas#:~:text=\(%EF%BA%B7%EF%BB%A8%EF%BA%8E%EF%BA%B1\)%20s%C4%B1f.,%C5%9Finas%3A%20Y%C4%B1ld%C4%B1zlar%C4%B1%20tan%C4%B1yan%2C%20m%C3%BCneccim](http://www.lugatim.com/s/%C5%9Finas#:~:text=(%EF%BA%B7%EF%BB%A8%EF%BA%8E%EF%BA%B1)%20s%C4%B1f.,%C5%9Finas%3A%20Y%C4%B1ld%C4%B1zlar%C4%B1%20tan%C4%B1yan%2C%20m%C3%BCneccim). [Erişim:31.01.2021]

² Bkz. Aytmatov, C. (1965). *Cemile*, (Çev. Şerif Hulusi), İstanbul: Hür Yayınları.

ilkesine uygun olarak ürünler ortaya koyan Kırgız edebiyatçıların ve eleştirmenlerin gözündeki Aytmatov'u tanımalarına yardım edecek olmasıdır.

A. 'Aytmatov' fenomeninin yaratıcısı: Keneşbek Asanaliyev³

Cengiz Aytmatov'un adı ilk kez 1956 yılında *Kırgız Angemesinin Ayırım Maseleleri* adlı bir bildiriye geçer. Bildirinin yazarı Kırgız edebiyatının önemli eleştirmeni Keneşbek Asanaliyev'dir⁴. Asanaliyev de o zamanlar Aytmatov gibi edebiyat meydanında yeni boy göstermeye başlayan bir edebiyatçıdır. 1956 yılında Kırgızistan'da yapılan Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin IV. Genel Kurulunda sunmak üzere bir bildiri hazırlayan K. Asanaliyev, bildirisinde öncelikle 1950'li yıllarda yayımlanan Kırgız hikâyelerine ve hikâyecilerine değinir, sonra da o dönem *Ak Caan* (Beyaz Yağmur), *Tüinkü Sugat* (Geceki Sulama) ve *Asma Köpürö* (Asma Köprü) adlı ilk hikâyeleri yayımlamış olan Aytmatov'a geniş yer verir. Bir bakıma K. Asanaliyev genç bir bilim insanı olarak büyük bir cesaret örneği göstererek daha önce duyulmamış bir yazarın adını bu genel kurula taşır. Bu üç hikâyenin ekseninde Kırgız edebiyatında yeni ve farklı bir yazarın doğuşuna işaret eden K. Asanaliyev, Aytmatov için şu ifadeleri kullanır:

"İşte bu üç hikâyenin temelinde genç yazar, genç ve tecrübesiz olması dikkate alınmaksızın doğrudan doğruya profesyonel yazarlar kervanına katılmıştır. Bu kervana katıldığını söylememizdeki en büyük dayanak gerçekten orijinal düşünceleri, aslına uygun betimlemeleri ve inandırıcılığıdır" (K. Asanaliyev, 2013: 106 Aktaran: Çelik, 2019: 52).

K. Asanaliyev, bu hikâyelerde kurguların sağlamlığına ve karakterlerin derinlemesine işleme gayretine vurgu yaparak Aytmatov'un Kırgız edebiyatında gelecek vaat eden bir yazar olduğu kanısına varır. Bu ifadeler ile birlikte 'Aytmatov' adı ilk kez Kırgız edebiyat tarihine girmiş olur.

Son kitabı olan ve ölümünden yaklaşık bir yıl sonra yayımlanan hatıra kitabı *Adabiy Aykaş*⁵'ta Aytmatov hakkında bildiri yazma fikrinin ortaya çıkış hikâyesinden kısaca bahseden Asanaliyev'in aktardıklarına göre bu toplantının sonunda Aytmatov gelip kendisine teşekkür eder. Bu da Aytmatov ile Asanaliyev'in fizikî anlamda ilk karşılaşması olur (2013: 107).

Asanaliyev ile Aytmatov'un ikinci kez karşılaşması ise, genel kuruldan bir yıl sonra yani 1957'de Moskova'da gerçekleşir. Asanaliyev'in bir toplantı için gittiği Moskova'da kalacağı otelin önünde tesadüfen karşılaşan ikili biraz sohbet ettikten sonra Aytmatov kendisinden yeni hikâyesi *Betme-Bet* (Yüz Yüze)'i okumasını rica eder.

³ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Gökcan Çelik, Aytmatov fenomeninin yaratıcısı: Keneşbek Asanaliyev, (1928-2007), Vestnik Bişkekskogo Gumanitarnogo Universiteta (Bişkek Gumanitardık Universitetinin Jarçısı.) №2 (48) 2019, Doi: 10.35254/Bhu.2019.48.23

⁴ Aytmatov'un doğduğu 1928 yılında Kırgızistan'ın Sokuluk bölgesine bağlı Saz köyünde dünyaya gelen Keneşbek Asanaliyev, 1950 yılında Frunze Pedagojoloji Enstitüsünün Dil ve Edebiyat Fakültesini üstün başarıyla bitirmiştir. Yine aynı yıl Leningrad'da bulunan ve *Puşkin Evi* olarak adlandırılan Rus Edebiyat Araştırmaları Enstitüsüne yüksek lisans öğrencisi olarak kabul edilmiş, Kırgızistan'da dönemin ünlü yazarlarından biri olarak kabul edilen Tügölbay Üsönaliyev'in *Bizdin Zamandan Kişileri* (Bizim Zamanın İnsanları) adlı eseri üzerine tez yazmış, 1953 yılında da bu çalışmasını savunmuştur. Hemen ardından ülkesine geri dönen K. Asanaliyev, Kırgız Bilimler Akademisinde öğretim görevlisi olarak işe başlamıştır (Kırgız Adabiyatının Tarihi, IX. cilt, 2012: 294). Kırgız edebiyatının zenginleşmesine özellikle de Kırgız edebî eleştirisinin şekillenmesine büyük katkılar sağlayan K. Asanaliyev, ömrünün son çeyreğinde Kırgızistan'daki Cusup Balasagin (Yusuf Balasagin) adındaki Kırgız Millî Üniversitesinde profesör olarak çalışmalarına devam etmiştir. Asıl uzmanlık alanı Kırgız filolojisi olan K. Asanaliyev, bilimsel çalışmalarıyla ayrıca '*Kırgız Halk Yazarı*' ve '*Kırgızistan Cumhuriyetine Emek Vermiş Mütihazası*' unvanlarına layık görülmüştür (Kırgız adabiyatının tarihi, IX. cilt, 2012: 295).

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. K. Asanaliyev (2013). *Adabiy Aykaş*, Eskerme Bayan, Bişkek.

Savaştan kaçan ve bir kaçak olarak dağlarda yaşayan kocasına duyduğu aşk ile vatanın ve onun uğrunda savaşmanın kutsallığı arasında ikilemde kalan Yüz Yüze'deki Seyde'nin hikâyesi Asanaliyev'i oldukça etkiler. Daha doğrusu etkilendiği Aytmatov'un Seyde'nin kalbi ve vicdanı arasındaki gel-gitleri ustaca okura aktarabilmesidir. Tematik açıdan bakıldığında savaş ve cephe arkasında zorluklar altında günlük hayatına devam etmeye çalışan halkın durumu o dönem eserlerinde sıkça işlenen temalardandır, ancak Asanaliyev'in belirttiğine göre o güne kadar Kırgız edebiyatında hiçbir yazar eserlerinde Aytmatov gibi derinlemesine bir psikolojik tahlil yapmamış, hiçbiri kahramanlarının iç dünyalarında yaşadığı kararsızlıkları/ ikilemleri bu denli okuyucuya aktarmaya çalışmamıştır. Bu nedenle, Asanaliyev daha odasına çıkmadan otelin ikinci katında bir köşede yarım saatte okuduğu Yüz Yüze'yi *Kırgız hikâyesinde yeni söz* olarak nitelendirir ve bu niteleme Kırgız literatürüne de aynen bu ifadelerle geçer (Çelik, 2019: 53).

Yüz Yüze eseri Aytmatov'un önce Kırgızistan ve sonrasında da Sovyet coğrafyasında yavaş yavaş tanınmaya başlamasını sağlamışsa da Aytmatov asıl çıkışını 1958 yılında yayımladığı *Camila* (Cemile) adlı eseriyle yapar. Eser yayımladığı ilk günden itibaren çeşitli tartışmalara ve polemiklere de neden olur. Başta dönemin önemli yazarlarından olan ve o yıllarda Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin başkanlığı görevini yürüten Aalı Tokombayev olmak üzere pek çok yazar tarafından şiddetle eleştirilir. Eleştirilerin merkezinde Cemile'nin Kırgız toplumunun yüzyıllardır süregelen örf-adetlerine, gelenek ve göreneklerine uymayan olumsuz bir gelin imajı çizmesi ve kocası cephede vatan uğruna savaşırken onun sevdası uğruna Daniyar gibi biriyle kaçması gelir (Çelik, 2019: 53).

Kırgızistan'da yayımlanmasıyla infilak etkisi yaratan *Cemile*'nin tartışmaları bir taraftan devam ederken Ekim ayında Moskova'da düzenlenen Kırgız Edebiyatının ve Sanatının II. Dekadasında (On yıllık) Aytmatov, *Cemile* eseriyle ünlü Kazak aydını Muhtar Avezov'dan *ak bata (hayırlı dua)* alır. M. Avezov'un *Put Dobry/Ak Colun Açılın!* adlı makalesinde⁶ yer alan övgü dolu sözler sayesinde Aytmatov da ününe ün katar. Avezov, *Cemile*'yi Orta Asya edebiyatındaki *ilk psikolojik hikâye* olarak değerlendirir. Hemen o sıralarda K. Asanaliyev de *Cemile* hakkında bir makale yayımlayarak *Cemile* için *Kırgız destanında yeni dönem* (Kırgız Adabiyatının Tarihi, IX.cilt, 2012: 299) nitelemesinde bulunur.

K. Asanaliyev göre *Cemile* Kırgız nesrinin gelişimi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Ona göre, hem Kırgız toplumunun yaşayışı ile bireyin sahip olduğu alinyazısının aynı düzlemde işlenmesi bakımından hem de diyalektik, türsel ve tipik özellikleri bakımından *Cemile* hikâyesi 50'li yılların sonundaki Kırgız nesrinin sanatsal gelişiminde yeni bir dönemin başlangıcıdır (Asanaliyev, 1988: 135). Yine aynı eserinde *Cemile*'den hareketle Aytmatov'un yazarlığı hakkında da şöyle bir genellemeye varır:

“Cengiz Aytmatov'un hikâyelerinde ve romanlarında insanı her açıdan tasvir eden psikolojik ve felsefi bir sentez vardır. O, açtığı bu dünya (bu sentez ile-G.Ç) ile milli edebiyata daha önce görülmemiş bir özellik getirmiştir. İşte bu durumu Kırgız eposunun yeni dönemi diye adlandırabiliriz.” (Asanaliyev, 1988: 135).

⁶ Bkz. M. Avezov, *Put Dobry*, 23 Ekim 1958, Literaturnaya Gazeta.

1968 yılına gelindiğinde ise Asanaliyev, o güne kadar Aytmatov üzerinde yazdığı bütün yazıları bir araya toplayarak *Otkritie Çeloveka Sovremennosti* adıyla⁷ Rusça eserini yayımlar. Eserde daha önce bahsi geçen hikâyeler ile *Birinçi Mugalim* (İlk Öğretmenim), *Botogöz Bulak* (Botagöz), *Samançının Colu* (Toprak Ana) ve *Gülsarat* (Elveda Gülsarı) eserleri hakkındaki eleştirileri yer alır. Aytmatov'un on beş yaşındaki Sultanmurat ve dört arkadaşının okul sıralarından doğayla ve kötü niyetli insanlarla giriştiği çetin mücadeleyi çarpıcı bir şekilde işlediği *Cazgı Turnalar* (Erken Gelen Turnalar) hikâyesi hakkındaki düşüncelerini ise 1977'de neşrettiği *Aksaaydın Baatırları* başlıklı yazısında dile getirir. *Ördön Örgö* adlı eserinde⁸ yer alan bu yazısında Asanaliyev, Aytmatov için eleştirel birçok soru yöneltir. Bu sorular yine ve yeniden neden savaş temasını işlediği üzerinedir. Bu zamana kadar yazdığı tüm eserlerine hâkim olan savaş temasından Aytmatov bıkmamış mıdır ki yine savaş ve yansımalarını konu edinmiştir? Hem de bu yansıma diğerleri gibi savaşın açtığı yaralar etrafında şekillenen hayatlar değil bizatihi insanın hem sert ve acımasız doğayla hem de toplumsal koşullarla savaştır? Peki neden? Neden Aytmatov savaşın bu sertliği ve acımasız yükünü on beş yaşında daha hayatının baharındaki bu çocuklara yüklemiştir? Bu tip sorularla okuyucunun zihninde soru işaretleri uyandıran K. Asanaliyev ünlü Sovyet yazarı Vasil Bıkov'un da hep savaş konusu işleyen eserler kaleme aldığı örnekler göstererek Aytmatov'un neden savaş teması üzerinde ısrarla durduğunu anlatmaya çalışır. Ona göre, bir yazarın hep aynı temada eserler vermesi tekrar değildir. Bu, onun bu temada okuyucunun ve dolayısıyla da toplumun dikkatini aynı noktaya çekme arzusundan kaynaklanmaktadır. Aytmatov, bu hikâyenin başkahramanı Sultanmurat ve arkadaşları gibi aynı zorluklar altında ezilmiş, bizzat savaşa tanıklık etmiştir, bundan dolayıdır ki Aytmatov savaşın Kırgız toplumunda açtığı büyük ve kapanmaz yaraları, kişiler üzerinde yarattığı travmaları tek bir eserle ele almak yerine farklı eserlerde farklı açılardan işlemeyi uygun görmektedir. Sultanmurat ve arkadaşlarını da yine diğer eserlerinde olduğu gibi derin bir psikolojik yaklaşımla ele alan Aytmatov onların şahsında aslında kendi otobiyografisini edebî bir dille yazmayı denemiştir.⁹

Keneşbek Asanaliyev 1956 yılındaki yazısından itibaren düzenli olarak Aytmatov ve eserleri üzerine eleştiriler kaleme alır. Yukarıda zikredilen çalışmalar Asanaliyev'in 1980 yılına kadar neşrettiği çalışmalarıdır. Ancak şurası kesin olarak bilinmelidir ki Asanaliyev bu çalışmaları ve devamındaki çalışmalarıyla deyim yerindeyse 'Aytmatov' fenomeninin yaratıcısıdır.

B. İlk monografi: Baken Aşımbaev

Aytmatov hakkında ilk ciddi yazılar kaleme alan bir diğer isim Baken Aşımbaev'dir. Gazeteci-yazar olan Baken Aşımbaev, 1960 yılların başından itibaren Aytmatov hakkında aktif olarak yazılar kaleme alır ve bunları dönemin önemli yayın organlarında yayımlar. *Cemile* hikâyesi ile ilgili *Çingiz Aytmatov Aytkan Beyan*¹⁰, *Selvi Boylum Al Yazmalım* hikâyesi hakkında *Kızıl Cooluk Seketim*¹¹, *Yüz Yüze* hikâyesinden uyarlanarak sahneye koyulan oyun hakkında *Bizdin Pikirler Cana Sunuştur*¹², *Cemile* hikâyesinin temelinde sahneye koyulan aynı isimli opera ile ilgili *Camiyla Cönündö Söz*¹³, *İlk*

⁷ Bkz. K. Asanaliyev. (1968). *Otkritie Çeloveka Sovremennosti*, Frunze, Kırgızistan.

⁸ Bkz. K. Asanaliyev (1977). *Ördön Örgö*, Frunze.

⁹ Aytmatov'un eserlerinde otobiyografik unsurlar için bkz. Mayramgül Dıykanbayeva (2015). "Haturalar Işığında Cengiz Aytmatov ve Eserleri", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* Sayı: 4/1 Türkiye.

¹⁰ Mugalimder Gazetesi, 31 Mart 1961.

¹¹ Mugalimder Gazetesi, 22 Ağustos 1961.

¹² Leniçil Caş, 24 Eylül 1961.

¹³ Sovettik Kırgızistan, 27 Eylül 1961.

Öğretmenim için *Mugalim Cönündö Ballada*¹⁴ adlı yazıları örnek gösterilebilir, ancak B. Aşımbaev'in Aytmatov hakkındaki temel eseri 1965 yılında yayımladığı *Çingiz Aytmatov* adlı eseridir. «Mektep» Yayınlarından çıkan ve 184 sayfalık bu çalışma her ne kadar bilimsel makalelerden oluşmuşsa da eser, içeriği itibarıyla bir monografidir. Eser, önsöz dahil toplam sekiz bölümden oluşur. Yazar, *Ömür Colu* olarak adlandırdığı birinci bölümde Aytmatov'un biyografisine yer verirken geriye kalan altı bölümün her birinde Aytmatov'un bir hikâyesini değerlendirir. *Yüz Yüze, Cemile, Selvi Boylum Al Yazmalım, Botogöz, İlk Öğretmenim* ve *Toprak Ana* hikâyeleri üzerine yapılan bu değerlendirmelerde B. Aşımbaev genel olarak toplum nazarında Aytmatov'u ele alır.

Eserin ilgi çekici noktalarından birisi *Betme-Bet Kelgende* ve *Bakıttı İzdep* adlı ikinci ve üçüncü bölümlerinde Aytmatov'un parlamasına zemin hazırlayan *Yüz Yüze* ve *Cemile* hikâyelerini göstererek bundan öncekilerin bu esere hazırlık mahiyetinde kaleme alındığını ileri sürmesidir. B. Aşımbaev'e göre Aytmatov'un hayatındaki bu dönüm noktasının oluşmasında iki önemli faktör vardır: Bunlardan birincisi Kırgız Edebiyatının ve Sanatının II. Dekadasında hazırlanan *Sovettik Kırgızstan Cazuuçuları* adlı antolojiye Aytmatov'un dahil edilmemesi, ikincisi ise önsözünü yazan E. Özmitel'in Aytmatov'dan hiç bahsetmemesidir.

Cemile her ne kadar bir aşk hikâyesi gibi görünse de B. Aşımbaev'in düşüncesinde bu hikâye özünde sosyo-psikolojik anlamda değişen insan ve değişen toplumun hikâyesini barındıran realist bir hikâyedir. Dönemin değişen şartları insanı da değişime zorlamakta ve bu da toplumun değişmesine neden olmaktadır. Aytmatov da aşk-sevgi ekseninde aslında yeni dönemin yeni insanını çeşitli açılardan ele almaya çalışmaktadır. O, bir yazar olarak hangi şartlar altında olursa olsun birbirini seven iki gencin kaderinde Sovyet yönetiminin bireyin karakter özelliklerinde, yaşam koşullarında ve gelenek-göreneklerinde nasıl değişiklikler yarattığını incelemek ister. Dolayısıyla yeni kurulan sosyalist toplumda bireylerin yeni kavramlarla tanışması ve yeni insanın yaratılma süreci bu hikâyenin alt-metnidir. Başka bir deyişle, *Cemile* bir aşk hikâyesi olmaktan öte sosyal ve psikolojik açılardan değişerek zamana ayak uydurmaya çalışan yeni insanın aynadaki görüntüsüdür. Aytmatov işte bu yeni toplumdaki yeni insanın tipik özelliklerini sıradan insanın yaşamıyla yansıtmaya çalışmaktadır.

B. Aşımbaev'in değerlendirmelerinde önem verdiği bir diğer husus da yazarın kahramanlarını gerçek yaşamdan alıp onların tüm özelliklerini derinlemesine işleme ama kahramanlar hakkındaki olumlu ve olumsuz fikirlerini açıkça belirtmemesidir. Hakikaten de diğer eserlerini de göz önünde tuttuğumuzda Aytmatov'un kahramanları hakkında hüküm vermekten kaçınan bu noktada sözü okuyucuya bırakan bir yazar olduğu aşikârdır.

Diğer yazılarında Aytmatov'un kahramanlarını derinlikli işleme ağırlık veren Aşımbaev öte yandan Aytmatov'un bu yazarlık gücünün nereden kaynaklandığını da sorgular. Kendi deyişiyle Aytmatov'un kahramanlarının tuttuğu yol, Ekim Devrimi'nin ruhunu aydınlığa çıkaran insanın yoludur. Bu yol insanlığın bağımsızlığı için mücadele ettiği gerçek yoldur. Yazarın *İlk Öğretmenim*'deki Düüşön ve Altınay, *Erken Gelen Turnalar*'daki Sultanmurat, *Selvi Boylum Al Yazmalım*'daki İlyas ve Baytemir bu zorlu yolun kahramanlarıdır. Aşımbaev eserinde bu ve bunun gibi değerlendirmelerin yanı sıra bir gazeteci gözüyle eserlerinin temelinde Kırgızistan'da yapılan

¹⁴ Leniñil Caş , 17 Ocak 1962.

opera, tiyatro gibi sanatsal aktivitelerin Aytmatov'un yazarlığından ve eserlerinden nasıl beslendiğinden de bahseder. Eserin altyapısı dikkatle incelendiğinde Baken Aşimbayev'in gazeteciden öte bir edebiyatçı titizliğiyle çalıştığı, yazılarındaki analitik, karşılaştırmalı fikir yürütme metotlarını ustaca kullandığı açıktır, ancak 32 yaşında hayata veda etmesiyle çalışmaları bunlarla sınırlı kalır.

C. Aytmatov'un hayat sınavından geçmiş kahramanları: Kambaralı Bobulov

Aytmatov üzerine ilk incelemelerde bulunan bir diğer isim Kambaralı Bobulov'dur.¹⁵ Kırgız edebiyatında ilk olarak hikâyeleriyle boy gösteren Bobulov, gerçek anlamda eleştirileriyle Kırgız edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur. *Omorçuluk Degen Emne?* (1957, N:10), *Azırkı Adabiy Sın Cönündö Pikir* (1958, N:1), *Poeziyadagı Halturanın Colun Böögögö Mümkünbü?* (1958, N:11) adlı makaleleri bugün bile Kırgız eleştiri tarihi için önemli çalışmalardır. Çalışmalarında genel anlamda edebi eleştirinin özellikleri, ana dil, edebiyattaki vasatlık ve yüzeysellik gibi konular üzerinde duran Bobulov Aytmatov'un yazarlığı ve eserleri hakkında da ciddi eleştiriler kaleme alan eleştirmenlerden biridir.

Bobulov'un Aytmatov'a dair ilk yazısı *Cemile* hikâyesi ile ilgilidir. Salıcan Cigitov'un aktardığına göre, *Mahabat Bayanı* (1959) adını verdiği makalesi Aytmatov hakkında Kırgızistan Yazarlar Birliği'nde yapılan inceleme toplantısında bir nevi onun kurtarıcılığını yapar ve genç bir eleştirmen olmasına aldırmadan dönemin usta kalemleri karşısına geçerek Aytmatov'un *Cemile*'sini savunur. Birliğin *Cemile* hikâyesini topluma kötü örnek teşkil ettiği düşüncesini boşa çıkarır. *Cemile*'nin kanlı meydana giden kocasını terk ederek, dış görünüşü itici, ancak iç dünyası zengin, güzel ve vefalı bir yabancıyla kaçmasını psikolojik ve ahlaki açıdan aklar, doğru olduğunu savunur (Cigitov, 2006: 170). Büyük bir güç, emek ve zaman ayrılarak yazılan ve parti gazetesi ile edebi dergide bastırılan çalışma Kırgız edebiyat eleştirmenliğinde dile getirilen ilk ciddi övgülerden biri olur.

Bobulov, Aytmatov hakkındaki hacimli bir diğer çalışmasını ise 1963 yılında *Ala-Too* dergisinin 7. sayısında yayımlar. *Turmuş Sinoosunan Ötkön Kaarmandar* adlı bu makalesinde öncelikle Aytmatov'un genel anlamdaki başarısından bahsederek bu başarıyı ilk olarak *Asma Köprü* isimli hikâyesi ile yakaladığını belirtir.

Bobulov'un nazarında Aytmatov'un pek çok kahramanı hayat sınavından başarıyla geçmiş kahramanlardır. Nurbek, Cemile ile Daniyar, İlyas ile Asel (Asya), Düşön ile Altınay, Tolgonay, Kemel... bu kahramanlar sayesinde Aytmatov sadece Sovyet edebiyatında değil, dünya edebiyatında da başarıyı yakalar. Kahramanlarının iç dünyalarını ve psikolojisini çok iyi derecede bilen ve işleyen Aytmatov, hiçbir zaman kendi düşüncelerini ve hükümlerini kahramanlarına dayatmayarak onları kendi sosyal ve kültürel şartları içinde ele alır. Sıradan insanlardan oluşan bu gruptaki kahramanların hepsi de bulunduğu şartlar çerçevesinde kendisinden beklenilmeyen yüce bir insanlık örneği sergiler.

¹⁵1936 yılında Nookat Bölgesinin Ösör köyünde doğan edebiyatçı Kambaralı Bobulov, Kırgız edebiyatının önemli eleştirmenlerinden biridir. Kırgız Millî Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesine giren Bobulov, burada Keneşbek Asanaliyev'den dersler almış, üniversiteyi bitirdiğinde de onun yolundan gitmeyi tercih etmiştir. 1969 yılında Orta Asya Cumhuriyetlerindeki edebi eleştirmenler içinden Uluslararası Eleştirmenler Birliğine üye seçilen tek isim olmuştur. Cengiz Aytmatov, Tügölbay Sıdıkbekov, Alıkul Osmonov ve Toktogul Satılganov'un eserleri üzerine yazdığı eleştirileri Kırgızca ve Rusça olarak yayımlanmış, bunlardan bazıları Bulgarca, Arapça ve Gürcüceye çevrilmiştir.

Bobulov, makalesinde bu kahramanları tek tek değerlendirerek Aytmatov'un Kırgız edebiyatındaki yenilikçi hareketini göstermeye çalışır. Ona göre Aytmatov'un en büyük yeniliği Düyşön gibi sıradan görünen insanların düşünceleri ve yaptıklarıyla aslında sıradan olmadığını tam tersine komünizmin yüce ideyalarına gönül vermiş, bunu hayatına tatbik etmiş gerçek insanın gerçek hayatını göstermeye çalışmasıdır. Bu kahramanların başında Düyşön'ü kabul eden Bobulov, Düyşön için,

“Düyşön cahil biri olabilir, ama onun Sovyet yönetimine, Lenin'e, devrime, vatana ve millete olan sevgisi kutsaldır! Düyşön'ün herkesten önce asırlardan beri dağlarda konaklayan halk için kendi çabasıyla okul açması, tilki tebeteyli (tilki yününden yapılmış bir tür başlık-G.Ç) efendilere karşı durup yalınayak yetimleri kışın ayazında köprüsü olmayan derelerden geçirerek okula götürmesi, onlara adaleti öğretip 'kör' gözlerini açmaya çalışması, ezelden beri Altınay gibi kızları hiçbir zorbalığa baş eğdirmeyip akademisyenliğe yönlendirmesi tıpkı Amerika'yı keşfetmek gibidir ya da Jack London'un metaforik deyişiyle Düyşön devrimin ta kendisidir.” (1963, № 7, 108).

diyerek Aytmatov'un açacağı çığırın haberciliğini yapar. Bobulov makalesinin devamında Aytmatov'un yazarlığında önemli bir dönüm noktasından da bahseder: Bu, Sovyetlerin XX. Kongresidir. Bobulov'a göre Aytmatov, bu kongrede sıradan insanların kaderlerini eserlere yansıtma, Lenin prensiplerini uygulama gibi alınan kararları en doğru şekilde anlayıp kendi yazarlığıyla bu kararları özdeşleştirerek unutulmaz tipler yaratma gayretindedir. Makalenin sonunda Bobulov'un Aytmatov'dan en büyük beklentisi de bu unutulmaz tiplere her eseriyle yenilerini eklemesi, kendini asla tekrarlamaması yönündedir.

1980 yılında Bobulov'un *Folklor Cana Adabiyat* kitabı yayımlanır. Genel anlamda edebiyat-folklor ilişkilerini ele alan makalelerden oluşan kitabın *Portretter* bölümünde Aytmatov ile ilgili de bir makaleye yer verir. *Çingiz Aytmatov'dun Düynölük Dañkı* (1978) adlı makalede Bobulov, öncelikle Aytmatov'un Sovyetler tarafından verilen sostyalistik emgektin baatırı (sosyal emeğin kahramanı) unvanını almasından çok mutlu olduğunu ve bir Kırgız olarak gurur duyduğunu ifade eder. Ve Aytmatov'un bu başarısının altında yatan başlıca faktör olarak da köyü Şeker'i ve Kürküröö Nehri'ni gösterir, çünkü Bobulov da İbn-İ Haldun'un asırlar önce dile getirdiği gibi coğrafyanın kader olduğunu düşünür. Gerçekten de “coğrafya kader”dir. Kişi doğduğu toprakların güneşiyle kavrulur, suyuyla yıkanır. O coğrafyanın dilini, dinini kendine kimlik edinir. O coğrafyanın kültüründe kendini şekillendirir. Coğrafya onun hem geçmişi hem de geleceğidir ancak Aytmatov'un başarısını sadece buna bağlamak yetersiz bir tespittir. Bobulov da bunu fark etmiş olacak ki makalenin devamında yaratılış mucizesi olarak gördüğü Şeker Köyü ile Aytmatov'un usta yazarlığının birleşmesinden doğan bir başarıyı açıklamaya çalışır. Aytmatov'un hemen hemen bütün eserlerinde Şeker Köyü'nden ve Kürküröö Nehri'nden izler taşıdığı aşikardır, ancak burada okuru sarıp sarmalayan bu tabiat harikası yerlerin ustalıklı eserlerde işlenmesidir. Bu coğrafyada gözlem yeteneği gelişen Aytmatov betimlemelerinde ustalaşır. Bundandır ki tasvir ettiği ağaçtaki kuşun kanat sesini duyar, ötüşünü dinleriz. Tabiat bütün canlılığıyla hemen yanı başımızda görünür. İşte bu Aytmatov'un maharetidir. Bobulov'un da dediği gibi Aytmatov 'kara taş can veren' (Bobulov, 1980: 104) bir yazardır.

Bobulov makalesinin devamında tekrar kahramanların özenle işlenme meselesine dönüp Aytmatov'un *Ak keme* (Beyaz Gemi) ve *Gülsarat* (Elveda Gülsarı) eserleri üzerinde önemle durarak,

Tanabay'ın kişiliğinde Aytmatov'un gerçek komünist tipini ortaya koyduğunu belirtir ve eseri, *realizmin en başarılı örneği* (Bobulov, 1980: 105) olarak nitelendirir.

D. Kırgızların Nasreddin Hoca'sı: Salican Cigitov

Yaratılışı itibariyle keskin bir mizaha ve sert bir dile sahip olduğunu söylenen ve Kırgızların Nasreddin Hoca'sı olarak bilinen Salican Cigitov¹⁶ modern Kırgız edebiyatının birçok önemli meselesiyle ilgili yetkin makaleler kaleme alarak Kırgız eleştirisinin ve edebiyat biliminin gelişimine çok önemli katkılarda bulunmuş değerli bir Kırgız aydınıdır. Edebiyat tarihçisi ve eleştirmen kimliğinin yanı sıra çok güçlü bir şair; piyes ve kısa hikâyeler kaleme alan usta bir nâsirdir (Göz, 2018: 1).

Eleştiri konusundaki ilk ürünleri ortaokul yıllarına dayanan ve Bişkek'e geldiğinde ilk iş olarak Rusça öğrenmeye başlayan Cigitov, o yıllarda *Kırgızistan Komsomolü* adında gençler için çıkarılan Rusça bir gazeteyi takip eder. *Çiñgiz Aytmatov Adabiyat Maydanına Cañıdan Kelgende*¹⁷ adlı makaleden öğrendiğimize göre Cigitov, bu gazetede Aytmatov'un *Gazeteci Dzuyo* hikâyesini okur ve çok etkilenir. Cigitov'un bu hikâye ile ilgili ilginç bulduğu nokta, bir Kırgız gencinin Rusça bir hikâye yazabilecek yetkinlikte dil biliyor olmasıdır. Kendisi de o dönemler Rusça öğrenen Cigitov, hemen hemen aynı yaşlarda olduğu Aytmatov'un da bu derece Rusça bilmesine ve hatta Rusça bir hikâye yazmasına oldukça şaşırır.

Salican Cigitov adı geçen makalesinde Aytmatov'u kaleme aldığı ilk eserlerine dayanarak, dönemin ideolojine uygun, tam da Stalin'in istediği noktalara parmak basan hatta ideolojinin propagandasını yapan bir yazar olarak değerlendirir. Değerlendirmesinde Aytmatov'un betimleme ustalığına da vurgu yapan Cigitov bu betimlemelerin daha önce Kırgız nesrinde bir benzerinin olmadığını iddia eder. Bununla birlikte Aytmatov'un Kırgızca yazdığı *Beyaz Yağmur* hikâyesindeki üslubu, *Geceki Sulama* ve *Asma Köprü* hikâyelerindeki ifade ve betimleme tekniğini başarılı bulduğunu ve bunları Rusça hikâyelere benzettiğini bildirir. Öyle ki bu hikâyeler sayesinde Aytmatov epey tanınmış ve 1956 yılında Kırgızistan Yazarlar Birliğinin teklifiyle SSCB Yazarlar Birliği üyeliğine kabul edilmiştir, böylelikle belli başlı bir kitabı çıkmadan resmî olarak 'yazar' unvanı alan ilk Kırgız kalem erbabı Aytmatov olmuştur (Cigitov, 2006: 159).

Cigitov'a göre, Aytmatov'un kaderi işte bu üyelikle değişir. Aynı yıl Moskova'da Rusya'nın değişik bölgelerinde ve milli cumhuriyetlerinde yaşayan ve gelecek vaat eden yazarları yetiştirmeyi öngören iki yıllık yüksek edebiyat kurslarının açılması ve Aytmatov'un Sovyet Yazarlar Birliğine bağlı bu kurslara katılma imkanı elde etmesi onun yazarlığında bir dönüm noktası oluşturur.

¹⁶ Salican Cigitov Oş Bölgesi'nin Özgön İlçesi'nde çiftçi bir ailede dünyaya gelmiştir. İlköğretimini köyünde, ortaöğretimini ise Frunze'deki (bugünkü adıyla Bişkek-G.Ç.) A.S. Puşkin adındaki 5 numaralı okulda tamamlamıştır. 1959 yılında Kırgız Millî Üniversitesi'nin Filoloji Bölümünü bitirmiştir. 1962-1965 yılları arasında Kırgız Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde yüksek lisansa başlamış, 1966 yıllarında da yüksek lisans tezini savunmuştur. Meslek hayatına 1959 yılında köy okulu öğretmeni olarak başlayan Cigitov, 1961-62 yıllarında Kırgız Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsüne araştırma görevlisi olarak girmiştir. 1966'da Kırgız Millî Üniversitesi'nde okutman, 1974 yılında *Kırgız Sovyet Ansiklopedisi'nin* başredaktör yardımcısı, 1978'de tekrar Kırgız Bilimler Akademisinin Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün başkanı olarak çalışmıştır. 1992 yılında *Kırgız Sovyet Edebiyatının Ortaya Çıkışı* adlı doktora tezini savunmuştur (Kırgız edebiyatının tarihi, IX. cilt, 2012: 460).

¹⁷ Bu makale Doç. Dr. Ayhan Çelikkbay tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Bkz. S. Cigitov. (2004). Cengiz Aytmatov Edebiyat Meydanında Yeni Yeni Boy Gösterdiğinde... (Kırgızcadan aktaran: Ayhan Çelikkbay), Doğumunun 75. Yılı için Armağan, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.

Moskova’da aldığı bu eğitim sayesinde Aytmatov entelektüel bir birikime sahip olur ve mesleki açıdan kendini geliştirme fırsatını yakalar (Cigitov, 2006: 158).

Bilindiği gibi, Aytmatov güneşinin doğmaya başladığı 1960’lı yıllar, siyasi açıdan 1930’lu yıllara nazaran daha yumuşak bir atmosfere sahiptir. Stalin’in ölümünün ardından totaliter rejimin yumuşamaya başlaması, aydınların düşüncelerini daha özgür ve açık şekilde dile getirmelerini sağlar. Diğer taraftan Stalin döneminde kütüphanelerin tozlu arşivlerine hapsedilen yasaklı belgeler, kitaplar, gazeteler açığa çıkarılır, böylece SSCB’nin ilk dönemlerine ait birçok gerçeğin gizlendiği, aksinin gösterildiği de yavaş yavaş kamuya paylaşılır. Dolayısıyla Sovyetler’i, Stalin’i ve onun ideolojik prensiplerini eleştirme yolu açılır. Ancak bu durum aynı zamanda aydınlar arasında bir şoka da neden olur, çünkü yıllarca tek adamın emrinde sadece ideolojiye hizmet eden, emirlere uyan, serbest düşünmeyen, belli bir kalıba sokulan aydınlar diktatör olan liderlerinin ölümüyle trajik bir duruma düşerler. Cigitov, onların bu davranışlarını geçmişi uzun yıllara dayanan bir hapishaneden çıktıktan sonra kendi başlarına yaşama imkanından ürken, korkan ve tekrar hapishaneye dönmek isteyen insanların davranışlarına benzetir çünkü kendi başına düşünme hareketi, kendi başına geçimini sağlama zahmeti çok meşakkatli bir iştir. Cigitov bu noktada aydınların özgürlüğü kaldıramadıklarını eski günleri özlediklerini Sovyet aydınları için ortaya çıkan elverişli şartlardan gerektiği şekilde faydalanamadıklarını dile getirir. Ona göre bu durumu lehine çeviren tek isim sadece Aytmatov’dur. Stalinizm yönetimi tarafından aşağılanarak büyüyen, halk düşmanı ilan edilen bir babanın çocuğu olan Aytmatov için Stalin dönemini suçlamak bulunmaz bir fırsat değerindedir, dolayısıyla bu fırsatı kendi adına altın bir döneme çevirmeyi başarır. O sıralarda Moskova’da aydın bir muhitte yaşayan Aytmatov geçirdiği iki yıllık bir öğretim ve serbest bir zeminde diğer Kırgız yazarların aksine dünyaya kendi gözleriyle bakma, kendi başına düşünmeye alışma, yaratıcılık fantezisini istediği gibi özgürce kullanabilme yetilerine kavuşarak estetik dünyasını geliştirme imkanı bulur.

Makalesinde genel anlamda Aytmatov’un bir anda yıldızın parlamasının altındaki gerçekleri abartısız bir dille ve yer yer eleştiren bir üslupla anlatan Cigitov, makalenin bir bölümünde de Aytmatov’un ilk dönem eserleriyle sonrakiler arasında bir karşılaştırmaya gider. İlk okuduğunda tematik anlamda yeni olmayan ama ifade ve üslup bakımından oldukça iyi diye nitelendirdiği ilk hikâyeler hakkındaki fikrini, *Yüz Yüze* ve *Cemile* hikâyelerinin yayınlanmasıyla tamamen değiştirir. *Yüz Yüze* ve *Cemile* hikâyelerini okuduktan sonra Cigitov genel anlamda şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Cengiz Aytmatov’un ilk hikâyelerinin yazarın edebiyat sanatına yatkın, doğru dürüst eğitim ve modern dünya görüşü sahibi olduğunu açıkça göstermesine rağmen, yüksek estetik kriterler ile ölçüldüğünde oldukça zayıf olduğunu gördüm. Açık bir ifadeyle, bu hikâyeler yaz ortasında yapraklı dallarda duran elmalar gibi ham, çiğ ve tatsızdı.” (Cigitov, 2006:170).

Yüz Yüze ve *Cemile* hikâyelerini ise güz başında olgunlaşan elmalar gibi her açıdan güzel, lezzetli ve iri iri elmalara benzeten Cigitov, bu hikâyelerdeki Aytmatov’un yeteneğine ve orijinal düşünebilme yetisine özellikle vurgu yapar.

Makalenin dikkat çeken bir alt başlığında ise Cigitov, Aytmatov’un kendi ülkesinde sürekli olarak eleştirilere maruz kalmasını ve hatta sevilmemesini bir Rus atasözünü açıklar: *“Hiç kimse kendi köyünde peygamber olamaz.”* Aytmatov’un dış dünyada her ne kadar Kırgız harikası olarak

bilinse de kendi toplumu içinde diğer yazarlar tarafından dışlandığı gerçeğini sadece Cigitov değil, Aytmatov üzerine yazılar kaleme alan birçok Kırgız araştırmacılar dile getirir. Cigitov da bu konudaki görüşlerini belirtmeden önce o dönemlerde Aytmatov'u ve özellikle *Cemile* eserini karalama kampanyalarının perde arkası dahil tüm detaylarını okuyucularla paylaşır. Kendi ülkesinde pek çok Kırgız şair ve yazar tarafından sevilme de öte taraftan Aytmatov ününün Sovyet coğrafyasında gündem güne yayılmasıyla kendine olan özgüveni artır. Öyle ki bu durum Cigitov'un deyimiyile şımarıklığa dönüşür. Cigitov bu anlamda onu 'Sovyetlerin şımarık çocuğu' olarak görür.

Görüldüğü üzere, Cigitov bu makalesinde Aytmatov'un eserleri hakkında fikir beyan etmekle birlikte Aytmatov'un edebiyat sahnesine nasıl çıktığını, yıldızının nasıl parladığını anlatmaya çalışır. Bu gayretleri Aytmatov ile ilgili ikinci makalesi olan *Çiñgiz Kantip Çıktı?* adlı yazısında da devam eder. Üzerinde çokça konuşulan, tartışılan ve yazılan bir edebiyat adamı hakkında yeni bir şeyler ortaya koymanın zor olduğunu ifade eden Cigitov, Aytmatov'un nasıl olup da bütün dünya tarafından tanınan şöhretli bir yazar olabildiği sorusuna bu makalesinde de cevap arar.

Bilindiği gibi, Ekim devrimi Kırgızlar gibi pek çok göçebe Orta Asya halkı için önemli bir olaydır. Bu devrim ile birlikte sözlü geleneğe sahip Kırgız milleti yazılı bir edebiyata kavuşmuş ve bu edebiyat Cengiz Aytmatov'un ortaya çıkışına kadar da emekleme devrini atlatmıştır. Kırgız edebiyat tarihçileri Aytmatov'un ortaya çıktığı 60lı yıllardan itibaren olan dönemi Kırgız edebiyatının rönesans devri olarak kabul etmektedir. Bu devri başlatan Aytmatov'un başarısının altındaki sebepleri de Cigitov'un makalesine dayanarak şöyle sıralamak mümkündür:

- Doğuştan getirdiği bir takım özellikler (zekası, keskin gözlem gücü, meraklı oluşu),
- Ucu bucağı belirsiz hayal yeteneği,
- Çocukluğunun şehirde geçmesi,
- Çocukluk çağında halk düşmanının oğlu olarak horlanması ve dışlanmasıyla yaşadığı travma,
- Gençliğinin büyük ve kanlı bir savaşın gölgesi altında geçmesi,
- Cephe gerisindeki sıkıntı hayatın trajedisine tanık olması,
- Yorulmayan, çalışma isteği ile dolu idealist ruhu,
- İfade ve betimlemede üst düzey üslubu,
- Kırgız halkının zengin dilini ve sözlü anlatım geleneğini benimsemiş olması,
- Kültür birikimi,
- Stalin'in ölümü ile düşünce sahasında yaşanan demokratikleşme süreci,
- Komünist partisinin XX. Kongresinde yazarlara Stalin'in ruhi zindanından çıkma çağrısı ve bu çağrıya her açıdan hazır olan Aytmatov'un kulak vermesi,

- Eleştirel ve serbest düşünebilme yeteneğinin gelişmesi,
- Yeni standartlara cevap veren edebiyat anlayışı, dünya görüşü ve estetik zevki,
- Rus dilindeki ustalığı ve Rus edebiyatı klasiklerini okuması ve yakından takip etmesi

Kıscacası, başta Allah vergisi yetenek, sosyal şartlar, tarihi süreç, bir takım siyasi olaylar ve elbette kendi kaderi Aytmatov'u 'Aytmatov' yapmıştır. Ve Aytmatov kısa zaman içerisinde önce ülke çapında sonra da dünya genelinde tanınan meşhur bir yazar haline gelmiştir. Cigitov, makalenin sonlarına doğru Aytmatov'un dünya çapında sağladığı bu başarıyı koruyabilmek için son derece ağır azaplar çektiğini, en basit bir gazete makalesini bile defalarca yazıp bozarak düşünce ve kelime azabıyla baş başa kaldığını, yazma meşakkati, okuma derdi ile iç içe sıkışmış bir halde ömür sürdüğünü belirtir (Cigitov, 2006: 213).

Cigitov'un bu makalesindeki en önemli tespitlerinden bir diğeri ise, N.S. Huruşev'in bir darbeye indirilmesi sonrasında Stalinizmin tekrar canlandırmak isteyenlere karşı yürütülen politikada Aytmatov'un duruşuyla ilgilidir. Sovyetlerin bilim ve sanat dünyasında önemli yerleri olan bazı aydınlar bütün güçleriyle Stalinizmin yeniden canlandırılmasına karşı çıkarken Aytmatov bu karşı çıkışa sadece eserleriyle destek verir. Yani açıktan verdiği bir destek yoktur. Cigitov bunun nedenlerini ise şöyle açıklar:

“Sistemi eleştirebilecek olan muhalifin çok kalabalık ve kültürel seviyesi yüksek bir halkın içinden çıkması, yüzyıllar içerisinde oluşmuş derin bir tarih bilincine sahip, yabancı ilkelerdeki geniş halk kitlelerinin arkasına alabilecek uluslararası örgütlerin destekleyebileceği, kendi zamanında yaşayanlarca olmasa da sonraki nesiller tarafından yaptıklarının doğru olarak kabul edileceğine inanabilen birinin olması gerekir. Sayısı son derece az ve birçok açıdan medeni gelişmelerin gerisinde kalmış bir halkın çocuğu olan Cengiz'in ise Yahudiler veya Ermeniler gibi uluslararası arenada lobileri olan halklardan birisine mensup olmaması bahsi geçen zamanlarda süreli basın yayında son derece kötülenen, şimdilerde ise bazı yayın organlarınca abartılı bir şekilde övülen Sovyet muhaliflerinin arasına girmesi imkansızdı.” (Cigitov, 2006: 216)

Cigitov'un bu tespitleri, Aytmatov'un açıkça rejim karşıtlığı yapmamasının sebeplerini göstermesi bakımından Türk araştırmacılar için de oldukça önemlidir. 'Demir perde' olarak bilinen Sovyetler zamanı hakkındaki kısıtlı bilgilerin eşliğinde dünyaca ünlü bir yazarı değerlendirmede her şeyden önce kendi edebiyatının tarafsız eleştirmenlerinin bakış açısını ve tespitlerini bilmek oldukça yol göstericidir.

E. Çok yönlü bir edebiyatçı: Muhtar Borbugulov

Aytmatovşinaslığa katkı sağlayan bir diğer önemli isim de Muhtar Borbugulov'dur.¹⁸ Kırgız edebiyatında daha çok dramaturgiya alanıyla ilgilenmiş olan akademisyenin kendi yazdığı pek çok temsil bulunmaktadır. *Elettik Cigit* adında bir de romanı olan yazarın edebiyat teorisiyle ilgili de önemli bir kitabı vardır. *Adabiyat Teorisi* adıyla 1996 yılında çıkan kitap yüksek öğretim

¹⁸ 1930 yılında Suzak ilçesinin Kız-Köl köyünde doğan Muhtar Borbugulov, 1949 yılında Kırgız Milli Üniversitesi'nin Filoloji Bölümünü bitirmiştir. 1952 yılında Moskovadaki SSSR Bilimler Akademisi'nin Gorki adındaki Edebiyat Enstitüsünde yüksek lisans yapmıştır. *Kırgız Sovyet Dramaturgisi* adındaki doktora tezini savunmuş, 1967 yılında profesör ünvanı almıştır. Rusça ve Kırgızca'yı iyi derecede bilen Muhtar Borbugulov aynı zamanda 'Kırgızistan Halk Yazarı' unvanına ve 'Toktogul' madalyasına sahiptir.

öğrencileri için bir ders kitabı niteliğindedir. Oldukça hacimli olan kitap edebiyat teorisi, edebi sanatlar gibi edebiyatla ilgili pek çok kavram ve bilgiyi açık ve anlaşılır şekilde izah etmiştir. Verdiği örneklerde dönemin şair, yazar ve eleştirmenlerinin eserlerinden (bunların içinde Aytmatov da dahil) faydalanmıştır. Böylece kaba taslak da olsa Kırgız edebiyatının gelişimini ve şekillenmesini de çeşitli açılardan yansıtmayı başarmıştır.

Borbugulov'un yaşadığı dönemde iyi bir çıkış yapmış olan Aytmatov hakkında da birkaç önemli makalesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1975 yılında edebi eleştirilerini topladığı kitabı *Kenç Kapkasın Açıp* adlı kitabın 'Giriş' bölümünde yer alan makaledir. Kitaba adını veren bu makalede araştırmacı, Aytmatovla ilgili anılarına yer vererek bu anıların ışığında Aytmatov'un gelişen teknoloji karşısındaki tutumunu değerlendirir. Endüstriyel açıdan gelişen medeniyet ile tabiatı nasıl iç içe işlemek mümkün sorusunun en güzel cevabını Aytmatov'un eserleriyle okurlarına sunduğunu ifade eder. Makalede temel olarak değerlendirilen eser ise Aytmatov'un *Gülsarı*'sıdır.

Aytmatov'un bu romanında bir insan ve bir hayvanın karakteristik özelliklerini aynı anda yaratarak bir ilke imza attığının altını çizer. Bununla birlikte Borbugulov Aytmatov'un kahramanlarını yaşayan, canlı kahramanlar olarak niteler, çünkü ona göre Aytmatov kahramanlarının ne tamamıyla övmekte ne de tamamıyla yermektedir. İyi taraflarını gösterirken kötü taraflarını ve kötü alışkanlıklarını da açıkça gösteren Aytmatov, kahramanlarının masalsi, olağanüstü olmasını engeller, günahıyla-sevabıyla/iyi-kötü yönleriyle gerçek yaşamdan kahramanlar olmasını sağlar. Tanabay bu kahramanlar içinde en iyi işlenmişlerden biridir. Tanabay'ı döneminin kahramanı olarak değerlendiren Borbugulov şöyle bir değerlendirmede yapar: "*Tanabay, zor ve karmaşık yapısını, tezatlıklarını, olumlu ve olumsuz tarafları ile tüm ideal özellikleri bünyesinde barındıran bir kahraman. Tanabay sözün tam anlamıyla bizim çağımızın kahramanıdır* (Borbugulov, 1975: 15)."

Aytmatov'un tabiata olan muamalesiyle ilgili de düşüncelerini belirten Borbugulov'un bakış açısında, Aytmatov tabiata adeta can vermekte ve tabiatın gözün görmediği, kulağın duymadığı sırlarını okuyucuya açan bir yazardır. Borbugulov Aytmatov'un edebiyata getirdiği bu yeniliklerden bir edebiyatçı-akademisyen olarak mutlu olduğunu ve küçük bir halk olan Kırgızları tüm dünyaya tanıttığı için de bir vatandaş olarak onunla gurur duyduğunu belirtir.

F. Aytmatovşinashğa dair ilk çalışma: Abdıkadır Sadıkov

Aytmatov ile ilgili en geniş araştırmayı yapanlardan biri de Abdıkadır Sadıkov'dur.¹⁹ Sadıkov, 1972 yılında yazdığı *Kırgız Sovyet Adabiyatında Uluttuk Cana İnternatsionaldık Probleması* adlı doktora tezinin üçüncü bölümünü Aytmatov'un iki dilliğine ayırır. *Koş Tildüülük Cana Uluttuk Kolorit Maseleleri* adlı bu bölümde Sadıkov, Çingiz Aytmatov'un eserlerinin temelinde iki dilli olma meselesini bilimsel veriler eşliğinde irdeler.

¹⁹ Ünlü edebiyatçı, Kırgız Bilimler Akademisi'nin kurucu üyesi, akademisyen Prof. Dr. Abdıkadır Sadıkov, 1933 yılında At-Baş İleşi'nin Kara-Suu Köyü'nde dünyaya gelmiştir. 1956 yılında Pedagoji Enstitüsü'nün Kırgız Dili ve Edebiyatı Bölümünde yüksek lisansa başlamıştır. 1961 yılında Alma-Ata şehrinde *Alkul Osmonov'un Şiirlerinde Gelenek ve Yenilik* adlı tezini başarıyla savunmuştur. 1960 yılından itibaren de Kırgız Bilimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsünde çalışmaya başlamıştır. İlk olarak araştırma görevlisi olarak başladığı meslek hayatına daha sonra öğretim görevlisi, bölüm başkanı, müdür yardımcısı ve enstitü müdürü olarak devam etmiştir. Ömrünü Kırgız edebiyatının gelişmesine vakfetmiştir (Kırgız Adabiyatının Tarihi, IX. cilt, 2012: 404).

Sadıkov yazısında öncelikle dünya edebiyatında ana dilinin dışında eserler vererek başka edebiyatların tarihine adı yazdıran önemli yazarlara yer verir. Sonrasında ise lafı dolandırmadan Aytmatov'un kendi sözleriyle iki dillilik meselesine giriş yapar. Aytmatov'un:

“Kendi vatandaşının gönlünde derin bir yere sahip olan ve ona estetik bir haz verebilen edebi eserler her şeyden evvel o milletin ana dilinde yazılır... ama yaşamda değişmeden durabilen hiçbir şey yok... bizim ülkemizde iki dillilik adına büyük bir tecrübe var. Bu tecrübe iki dili birden kullanabilmek demektir. Ben kendi kitaplarımı Kırgızca da Rusça da yazıyorum. Eğer eser ilk önce Kırgızca yazılmış ise onu Rusçaya çeviriyorum, ya da tam tersini yapıyorum. Bu iki yönlü işten çok memnunum, çünkü bu iş yazarın stilini geliştirmesini, dilini zenginleştirmesini sağlayan oldukça ilginç bir iştir.” (Aytmatov, 1967 Aktaran Sadıkov, 1969: 204)

Sadıkov da Aytmatov ile aynı görüştedir, ona göre iki dilli olmak yazarı hiçbir zaman kısıtlamaz tam tersine her iki dili bilen yazarın bakış açısı daha da genişler ve bu da hem yaratıcılığının gelişmesine hem de dilinin zenginleşmesine zemin hazırlar. Yazısında ‘millî renk (uluttuk kolorit)’ meselesine de değinen Sadıkov, bir yazarın millî olmasındaki tek ölçütün anadil olmadığını, yazarın bir başka dilde de yerelliği yakalayabildiğini ve hatta millî bir yazar olabileceğini dile getirir (Sadıkov, 1969:211). Bunun en güzel örneği olarak da Rusça yazılan *Elveda Gülsarı*'yı gösteren Sadıkov, o dönem çıkan önemli araştırmacıların ve edebiyatçıların yazılarını da örnek göstererek kendi savını desteklemeye çalışır.

1980 yılında yayımladığı *Adabiy Sın Aydınında* adlı kitabın Aytmatov için ayrılan bölümünde ise Sadıkov, Aytmatov hakkında Rusça yazan Rus edebiyatçıların fikirlerini değerlendirmeye alır. Genel itibariyle Aytmatov hakkında olumlu eleştirilerin varlığına alışmış okuyucu için başka bir edebiyatın temsilcilerinin fikirlerini özellikle de olumsuz olanları öğrenmek açısından tarafımızca Sadıkov'un bu yazısı oldukça önemlidir, çünkü Rus edebiyatçıların Aytmatov yazılarında Kırgız edebiyatçı ve eleştirmenlerle fikir ayrılıklarına düştükleri pek çok mesele sözkonusudur. Örneğin, Sadıkov'un aktardıklarına göre *Cemile* hikâyesindeki Sadık karakterini herkesin aksine ünlü eleştirmen G. Gaçev övgüye layık bulmaktadır. Gaçev'e göre Sadık, Cemile'ye bir mal gözüyle bakmamakta, cepheden gönderdiği mektuplarında kuru bir selam yazmış olsa bile ona değer verdiğini göstermeye çalışmaktadır. Ve her şeyden önemlisi Sadık geleneklerine-toplumun normlarına uygun hareket etmektedir. Burada suçlanması gereken şımarık bir kız çocuğu gibi davranan Cemile'dir.

Aytmatov'un Cemile'si için olumsuz bir başka görüş de eleştirmen V. Çalmaev'den gelmiştir. V. Çalmaev Aytmatov'un Cemile ve Daniyar'ın köyden kaçıp gittikten sonraki hayatı hakkında hiçbir bilgi vermemesini sert bir dille eleştirmiştir. Çalmaev'in bunu bir eksiklik olarak değerlendirmesine karşın Sadıkov hikâyesinin en alıcı noktasından sonrası için mutlak suretle bir sona ihtiyaç olmadığını savunur. Sadıkov'un görüşüne göre Aytmatov Cemile ile Daniyar'ın yeni hayatı hakkında herhangi bir bilgi verseydi birincisi şimdiki gibi istediği etkiyi yakalayamayacaktır. Kaldı ki, bu konuda kendisiyle Türkiye'de yapılan bir röportajında Aytmatov şöyle demiştir:

“Edebiyatta, öykü ya da romanda gerilimi sağlamak önemli. Size şöyle bir örnek vereyim: Romeo ile Juliet evlenip yaşamlarını sürdürselerdi, nasıl kavga ettiklerini, nasıl alışveriş ettiklerini, ne yiyip ne içtiklerini bilmek düşünmek ister miydiniz? Hayır, hayır, bunlar küçük ayrıntılar, bunlar edebiyata girmez bence. Gerilimi yok eder. Bir örnek daha, Cemile öykümden sonra okurlardan binlerce mektup aldım: «Ee, sonra ne oldu? Cemile'ye ne oldu? Cemile'yle Daniyar mutlu

oldular mı ne yaptılar?» gibilerinden. Oysa öykünün bittiği yerden sonraki Cemile benim için hiç önemli değil. Bütün bunlardan şu sonucu çıkarabiliriz: Edebiyatta insanın en gergin, en heyecanlı, en dolu, en büyük baskı altında olduğu anlar, bu anlardaki duygular anlatılmalıdır.” (Oral, 1975: 411).

Bir başka olumsuz görüş ise, A. Bogdanov’un görüşüdür. A. Bogdanov’un görüşüne göre Aytmatov savaşı genel bir trajedi olarak gösterip kahramanlığı ve vatanseverliği gözardı etmiş ve eserini gereksiz detaylarla süslemiştir. Örneğin, Toprak Ana’da Maysalbek’in annesi Tolgonay’a yazdığı mektup hikâyenin dokusuna sinmemiş bir detaydır. O, Maysalbek’in mektubundaki ifadeden kendisinin vatan için kurban ettiğini anlamadığını aksine bundan başka çaresinin olmadığı için ölüme gittiğini belirtmektedir. Maysalbek’in yaptığı şey dönemin taleplerine uygun hareket etmekten başka bir şey değildir. A. Bogdanov bunları yapay bir senaryo olarak görmüştür.

Sadıkov’un Aytmatovşinaslık için en büyük hizmeti ise 1972 yılında hazırladığı *Aytmatov Taanuu İliminin Payda boluşu Cana Önügüşü* adında otuz sayfalık bir kitapçık hazırlamasıdır. Bu kitapçık, Aytmatov ile ilgili o güne kadar yazılmış belli başlı çalışmalardan söz eden küçük bir seçki niteliğindedir. Seçkide sadece Aytmatov ve eserleri üzerine Kırgızistan’da yapılan çalışmalar değil, Sovyet coğrafyasında yapılan çalışmalardan da bazıları yer almıştır. Sadıkov’un bu çalışmalar içinde özellikle Rus araştırmacıların çalışmalarına yer vermesi dikkat çekicidir. Sadıkov, Aytmatovşinaslık için önemli sayılan eserlerin künyesini verdikten sonra bir iki cümleyle de eserlerin içeriğinden söz etmektedir. Bu anlamda kitapçık Aytmatovşinaslık adına derlenmiş ilk yazılı üründür diyebiliriz.

Sonuç

Keneşbek Asanaliev tarafından adı ilk kez anılan Aytmatov, üst üste verdiği eserlerle Kırgız Sovyet edebiyatında zamanla zirvelere çıkmayı başarmıştır. Yayımlanan her eseriyle hakkında sayısız araştırma ve eleştiri yazıları yazılan Aytmatov bir süre sonra başlı başına bir araştırma ögesi haline gelmiş ve pek çok üniversitede Aytmatov’u ve düşündüklerini anlamak için *Aytmatovtaanuu (Aytmatovşinaslık)* kürsüleri açılmıştır. Bağımsızlık yıllarıyla birlikte Aytmatov araştırmaları daha da önem kazanmış ve bu alanda önemli Aytmatovtaanuuçular (Aytmatovşinaslar) yetişmiştir.

Aytmatov’un edebi değerinin ortaya konması, daha geniş çevrelerce tanınmasının sağlanması, onun Kırgız Sovyet edebiyatına getirdiği yeniliklerin vurgulanması, dünya literatürüne kazandırdığı terimlerin (mankurt vd.) bilinip iyice anlaşılması açısından yapılan çalışmaların niteliği önemlidir. Ancak kabul edilmelidir ki, sosyal bilimlerde içinde subjektifliğe en açık olan edebiyat bilimi, sahip olduğu temel nitelikler açısından yazarlar, akademisyenler, eleştirmenler ve edebiyata gönül vermiş insanlar arasında yorum çeşitliliğine neden olmaktadır. Bunda çalışma yapanların doğup büyüdüğü topraklar, ülkesinin ve kendisinin geçmişi, içinde buldukları edebi çevre, entelektüel bilgi birikimi, dünya tanımı, sahip olduğu bakış açılarının yorum farklılığına neden olduğu açıktır. 1956-1980 yılları arasında Kırgızistan’da yayımlanan çalışmaları değerlendirdiğimizde genel anlamda tematik ve kurgu teknikleri açısından ilerlediklerini görmekteyiz.

Kırgızistan’daki ilk çalışmalarda tematik açıdan Aytmatov’un o dönem eserleri incelenmiş ve Aytmatov’un savaş teması ekseninde eserlerinin Sovyet ideolojisini yansıtır yansıtmadığı

araştırılmıştır. Bu anlamda 1934 yılında Moskova’da yapılan ve ilkeleri Maksim Gorki tarafından belirlenen toplumcu gerçekçiliğin, bir başka deyişle sosyalist edebiyatın, Kırgız edebiyatındaki en güzel örneklerini Cengiz Aytmatov’un verdiği tespit edilmiştir. Öyle ki Aytmatov’un eserler verdiği 1956-1980 yılları arası Kırgız edebiyatının rönesans devri olarak kabul edilmiş, bu devri başlatanın da Aytmatov olduğu iddia edilmiştir. Aytmatov sosyalist edebiyata armağan ettiği eşsiz eserlerle aynı zamanda Kırgız adının önce Sovyet coğrafyasında sonrasında tüm dünyada tanınmasını sağlamıştır.

Kurgusal açıdan yapılan çalışmaların ise daha çok Aytmatov’un karakter yaratma ustalığı üzerinde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Aytmatov karakterlerini salt fizikî açılardan işlememiş, onları değişen siyasi, sosyal, ekonomik ve ahlakî şartlara göre değişen psikolojik durumlarıyla birlikte ortaya koymuştur. Eserlerinde yaptığı derin psikolojik tahlillerle Kırgız edebiyatına psikoanaliz tekniğini sokmuştur. İdeolojinin dayattığı propagandayı da en orijinal ve inandırıcı şekilde yapan bu kahramanlar üstelik halkın içinden seçilmiş sıradan insanlardır. Sıradan insanın basit yaşamından koskoca bir toplumun kültürüne, düşünce yapısına ve bakış açısına uzanmayı başaran yazar sıradan insanın yüce duruşunu gözler önüne sermiştir.

Çalışmalarda araştırmacıların Aytmatov eserlerinde farklı hususlara da eğildiği anlaşılmıştır. Örneğin; K. Bobulov Aytmatov'un başarısında coğrafyanın etkisinden bahsetmiş, M. Borbugulov gelişen teknoloji karşısında Aytmatov’un tutumunu değerlendirmiştir. S. Cigitov Stalin’in ölümüyle yaşanan kriz atmosferini kendi lehine çevirebilen Aytmatov’un başarısından söz ederken, A. Sadikov iki kültür (Kırgız-Rus) ve iki dil (Kırgızca-Rusça) arasında yetişen Aytmatov’un iki dilliliğini ve millî yazar oluşunu araştırmıştır. Bütün bu araştırmalar günümüzde hem Kırgızistan’da hem de tüm dünyada devam eden Aytmatov araştırmalarının, Aytmatovşinalığın, temellerini oluşturmuştur.

Kaynaklar

- Asanaliyev, Keneşbek (1968). *Otkritie Çeloveka Sovremennosti*. Frunze, Kırgızistan.
- Asanaliyev, Keneşbek (1977). *Ördön Örgö*, Frunze.
- Asanaliyev, Keneşbek (1988). *Körköm Nark*, Frunze.
- Asanaliyev, Keneşbek (2013). *Adabiy Aykaş: Eskerme Bayan*. Bişkek.
- Aşimbaev, Baken (1965). *Çıngız Aytmatov (Sınçıl-Biografyalık Oçerk)*, Frunze: Mektep.
- Avezov, M. (1958). “Put Dobriy”, 23 Ekim 1958, *Literaturnaya Gazeta*.
- Bobulov, Kambaralı (1963). “Turmuş Sinoosundan Ötkön Kaarmandar”, *Ala-Too*, № 7
- Bobulov, Kambaralı (1980). *Folklor Cana Adabiyat*, Frunze.
- Borbugulov, Muhtar (1975). *Keñç Kapkasın Açıp...* Frunze: Kırgızistan.
- Cigitov, Salican (1988). “Çıngız Kantip Çığıp Kaldı?”, *Ala-Too* № 12, 18-b.
- Cigitov, Salican (2006a). *Salican Cigitov ve Dünyası* (Haz. O. Söylemez ve K. Göz) “Kasım Tınıstanov”. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.
- Cigitov, Salican (2006b). *Salican Cigitov ve Dünyası* (Haz. O. Söylemez ve K. Göz) “Cengiz Aytmatov Edebiyat Dünyasında Boy Gösteriyor”. Çev. Ayhan Çelikbay. Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.

- Çelik, Gökcan (2019). “Aytmatov Fenomeninin Yaratıcısı: Keneşbek Asanaliyev (1928-2007)”, *Vestnik Bişkekского Gumanitarnogo Universiteta (Bişkek Gumanitardık Universitetinin Jarçısı.)* №2(48), DOI: 10.35254/bhu.2019.48.23
- Çelik, Gökcan (2020). *Çiñgiz Aytmatovdun Çıgarmaçılığy Boyunça Kırgız-Türk Okumuştularının İzildöölörü: Tarihy-Salıştırma Analiz.* Doktora Tezi. Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi.
- Göz, Kemal ve Halit Aşlar (2018). “Ünlü Kırgız Eleştirmen Salıcan Cigitov’un İlmi Kişiliğy Ve Makalelerine Bir Bakış”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt 7, sayı 3, 1-24 ss.
- Güngör, Ebubekir (2018). *Repressiya Kırgızistan’da Siyasi Baskı, Sürgün ve Yokediliş (1917-1938)*, Ankara: Bengü Yayınları, 1. baskı, 308 s. ISSN: 1624-7215
- İpşiroğlu, Zehra (1998). *Eleştirinin Eleştirisi*, 2. Baskı, İstanbul: Mitosboyut Yayınları,
- Kırgız Adabiyat Taanuu İlmi Cana Sını. IX. tom.* (2012) A. Akmataliyevdin calpı red. astında. Bişkek, 720 s.
- Oral, Zeynep (1976). “Cengiz Aytmatov”, *Milliyet Sanat Dergisi*, 29 Ağustos 1975, Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı İstanbul, S.410-412.
- Sadıkov, Abdıkadir (1969). *Kırgız Sovet Adabiyatında Uluttuk İnternatsionaldık Probleması*, Frunze: İlim basması.
- Sadıkov, Abdıkadir (1979). *Adabiy Sın Aydınında*. Frunze: İlim basması, 166 s.
- [http://www.lugatim.com/s/%C5%9Finas#:~:text=\(%EF%BA%B7%EF%BB%A8%EF%BA%8E%EF%BA%B1\)%20s%C4%B1f.,%C5%9Finas%3A%20Y%C4%B1ld%C4%B1zlar%C4%B1%20tan%C4%B1yan%2C%20m%C3%BCneccim](http://www.lugatim.com/s/%C5%9Finas#:~:text=(%EF%BA%B7%EF%BB%A8%EF%BA%8E%EF%BA%B1)%20s%C4%B1f.,%C5%9Finas%3A%20Y%C4%B1ld%C4%B1zlar%C4%B1%20tan%C4%B1yan%2C%20m%C3%BCneccim) [Erişim:31.01.2021]